

УДК 811.111'373.21

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-207-6>

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ Б. РЕВЧУНА

GENDER STEREOTYPES IN B. REVSHUN'S POETIC WORKS

Волчанська Г.В.,*orcid.org/0009-0006-9886-6671**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри української філології та журналістики**Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка***Єрещенко Є.П.,***orcid.org/0009-0003-0833-9033**студентка I курсу магістратури**Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка*

У статті визначено теоретичні засади дослідження гендеру в україністиці. Проаналізовано поняття *гендер* і *стереотип* у наукових сферах.

На основі аналізу літератури з досліджуваної теми з'ясовано, що гендерна лінгвістика вивчає особливості чоловічого та жіночого мовлення, аналіз гендерної ідентичності представників обох статей і специфіку її репрезентації в мові. В Україні гендерна лінгвістика тільки розвивається, спираючись на випробувані у зарубіжній лінгвогендерології методи. Одним із найперспективніших завдань гендерної лінгвістики XXI століття є вивчення особливостей писемного, художнього зокрема, мовлення чоловіків і жінок. В українському мовознавстві спеціальні праці з досліджуваної тематики не повністю відображають весь спектр проблем, не охоплюють увесь національний матеріал.

Дібраний фактичний матеріал із поетичної збірки Бориса Ревчуна «Усякі думки в чотири рядки», що є засобом творення гендерних стереотипів, класифіковано за схемою, запропонованою М.Г. Ткалич і Т.П. Зінченко (стереотипи маскуліності – фемінності, стереотипи професійної діяльності чоловіків і жінок, стереотипи поєднання сімейних і професійних ролей відповідно до статі, стереотипи зовнішності чоловіків і жінок за гендерною ознакою та критеріїв привабливості). Кожен із цих стереотипів, окрім професійної діяльності чоловіків і жінок, репрезентований на різних рівнях мови. З'ясовано, що на лексичному рівні такими одиницями є контекстуальні антоніми, метафори, вульгаризми, розмовні лексеми; структура речень та уживання розділових знаків у них відповідно до принципів української пунктуації теж є одним із засобів мовного вираження гендерних стереотипів. Визначено, що аналіз виявлених гендерних стереотипів не дає відповіді на питання, чи автор свідомо використовує такі структури як засіб мовної експресії, чи це зумовлено іншими чинниками.

Ключові слова: стаття, гендер, гендерна лінгвістика, гендерні стереотипи.

The article defines the theoretical foundations of gender research in Ukrainian studies. The concepts of gender and stereotype in scientific fields are analyzed.

The analysis of the literature on the researched topic allows us to assert that gender linguistics studies the peculiarities of male and female speech, the analysis of the gender identity of representatives of both sexes and the specifics of its representation in language. In Ukraine, gender linguistics is just developing, based on the methods tested in foreign linguistics and gender studies. One of the most promising tasks of the 21st century gender linguistics is the study of the peculiarities of written, artistic, in particular, speech of men and women. In Ukrainian linguistics, special works on the studied topic do not fully reflect the entire spectrum of problems and do not cover all national material.

The factual material selected from Boris Revchun's poetry collection "All Thoughts in Four Lines", which is a means of creating gender stereotypes, is classified according to the scheme proposed by M.G. Tkalych and T.P. Zinchenko (stereotypes of masculinity-femininity, stereotypes of the professional activities of men and women, stereotypes of the combination of family and professional roles according to gender, stereotypes of the appearance of men and women by gender and attractiveness criteria). Each of these stereotypes, in addition to the professional activities of men and women, is represented at different levels of language. It was found that at the lexical level such

units are contextual antonyms, metaphors, vulgarisms, colloquial lexemes; the structure of sentences and the use of punctuation marks in them in accordance with the principles of Ukrainian punctuation is also one of the means of linguistic expression of gender stereotypes. It was determined that the analysis of the identified gender stereotypes does not provide an answer to the question of whether the author consciously uses such structures as a means of linguistic expression, or whether it is caused by other factors.

Key words: sex, gender, gender linguistics, gender stereotypes.

Постановка проблеми. Гендер – це змодельована суспільством і підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої та жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей і стосунків жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями у процесі соціалізації [5, с. 11].

Слово *гендер* використовують із XIV ст. як граматичний термін – тобто рід іменника (чоловічий, жіночий, середній і спільний у деяких мовах). У сучасному розумінні термін *гендер* був уведений у науковий обіг американським психоаналітиком Робертом Столлером наприкінці 60-х рр. XX ст. Учений запропонував використовувати для позначення соціальних і культурних аспектів статі поняття гендер, яке доти використовувалося тільки для позначення граматичного роду і тому не викликало жодних конотацій із біологією.

Проблема репрезентації гендеру в мові є дуже актуальною та популярною. На думку Л. Ставицької, «сучасна лінгвістика переживає своєрідний «гендерний бум», а тому можна і слід говорити про накопичені ідеї, напрями пошуків та експериментів, маючи на оці становлення української лінгвістичної гендерології, бо гендер як ніяке інше соціолінгвістичне поняття, закорінений в умови життя, реалії, норми і традиції певної культури» [9, с. 30].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гендерні дослідження в україністиці почали проводитися наприкінці 80-х XX ст., а з середини 90-х рр. продовжили стрімко розвиватися. В українському мовознавстві з'явилася ще одна галузь – гендерна лінгвістика.

Дослідження гендеру в різних галузях науки узагальнено в колективній монографії «Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади» [6].

Питання лінгвогендерології з огляду на українську ментальність розглянуто Т. Космедою, Л. Саліонович, О. Халіман та Т. Осіповою в монографії «Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика» [5].

У вітчизняному мовознавстві описано синтаксичні особливості комунікативної поведінки статей (А. Мартинюк). Питанню гендерної специфіки текстів у засобах масової комунікації присвячені роботи українських дослідників А. Волобуєвої, О. Дудолодової, Н. Остапенко, Н. Сидоренко, Т. Старченко, Р. Федосієвої, лінгвістичні прояви гендерних характеристик художніх текстів досліджувала О. Козачишина, гендерний аспект репрезентації персонажного мовлення вивчала Н. Борисенко, гендернозалежні особливості художнього мовлення автора твору розглянуто у працях О. Дорош.

Огляд літератури із цієї проблематики свідчить про те, що в історії українських гендерних студій перевага у дослідженні відмінностей чоловічої й жіночої вербальної поведінки надавалася усному мовленню. Саме тому для гендерної лінгвістики XXI ст. вивчення особливостей писемного (зокрема художнього) мовлення чоловіків і жінок становить одне з найперспективніших завдань [5].

Додаткового наукового дослідження потребує і проблема гендерних стереотипів у текстах сучасної української літератури. Поняття стереотипу досліджують у різних наукових сферах: соціології (О. Вілкова, М. Ворона, В. Ліпшман та ін.), психології (В. Абраменкова, О. Кікінежді, М. Ткалич та ін.), лінгвістиці (А. Архангельська, О. Бессонова, О. Селіванова, Л. Ставицька та ін.).

Мета дослідження – виявити та класифікувати гендерні стереотипи в поетичних творах Бориса Ревчуна.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) визначити теоретичні засади дослідження; 2) дібрати та проаналізувати мовні одиниці, які є засобом вираження гендерних стереотипів у поетичних творах Бориса Ревчуна.

Борис Ревчун – український поет із Кіровоградщини, автор сатиричних і гумористичних чотиривіршів. У передмові до своєї збірки Б. Ревчун пише: «Що в цьому авторському вступі всерйоз, а що жартома – можна зрозуміти, тільки дійшовши до кінця книжки. Отже, щасливої дороги, мій любий читачу!».

Виклад основного матеріалу. У лінгвістиці, як зазначає Ю.П. Маслова, існує три типи конструювання гендеру – нормативний (прагнення відповідати гендерним нормам та очікуванням соціуму), маніпулятивний (експлуатація стереотипних ознак «чоловічого» та «жіночого» в мові для досягнення певної комунікативної мети) та креативний (ситуативно-специфічне конструювання гендерної ідентичності з використанням нестандартних мовних маркерів чоловічості та жіночості) [4, с. 225].

Дібраний нами фактичний матеріал репрезентує маніпулятивний тип конструювання гендеру. У сучасному мовознавстві, на думку Ю.П. Маслової, «питання «Як говорять чоловіки про жінок?» формулюється також по-новому: «Які типи лінгвістичних практик виражають і підтримують певні гендерні ідеології та норми?» [4, с. 225].

У лінгвістиці немає єдиної класифікації гендерних стереотипів. Для нашої роботи ми обрали класифікацією, запропоновану М.Г. Ткалич і Т.П. Зінченко:

- 1) стереотипи маскулінності – фемінності;
- 2) стереотипи професійної діяльності чоловіків і жінок;
- 3) стереотипи поєднання сімейних і професійних ролей відповідно до статі;
- 4) стереотипи зовнішності чоловіків і жінок за гендерною ознакою та критеріїв привабливості [11, с. 48–49].

Розглянемо їх більш детально.

Стереотипи маскулінності – фемінності є нормативними уявленнями про соматичні, психічні, поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок. У наявних стереотипах чоловіки компетентні, домінуючі, агресивні, самовпевнені, схильні міркувати логічно, здатні керувати своїми почуттями. Жінки більш пасивні, залежні, емоційні, турботливі й ніжні; [11, с. 47–48].

На лексико-семантичному рівні виокремлюємо:

– Використання автором контекстуальних антонімів *любити – пиячити*, що слугують вираженням типового узагальненого образу жінки, до характеристик якої слід зараховувати балакучість і вияви пасивної агресії стосовно чоловіка за його вчинки вербально: *Люблять вухами нас жони,/ А пияляють – язиком.*// (с. 172).

– Метафори підсилюють розуміння поведінкової сутності жінок, «жінки багато говорять, для них важливим є не зміст розмови, а сама розмова як процес»: *Жінки щебечуть,/ наче солов'ї,/ До самозабуття,/ на повні груди.*// *Що менше є у жінки в голові,/ То більш на язиці у неї буде.*// (с. 179).

– Вульгаризми (лат. *vulgaris* – звичайний, простий) – брутальне чи навіть лайливе слово або словосполучення демонструють негативне ставлення до характеру та вподобань жінки: *Не вистачає шмоток їй/ Не вистачає шаф*// (с. 181). У цьому реченні маємо стереотип «жінкам потрібно багато одягу, хоча й той, що є, немає куди дівати».

Стереотип «усі жінки однакові» відображено у реченні *Запам'ятайте це, чоловіки,/ Хай не лишає думка вас наскрізна:/ Однаковими є усі жінки,/ Це тільки зовнішність у них буває різна.*// (с. 174). Наявність займенниково-іменникової сполуки *усі жінки* у цій конструкції є ще одним маркером упередженого ставлення чоловіків до осіб протилежної статі та характеристикою їхньої зверхності щодо «неї».

У реченні *Мужчина будь-який скоріш сконає,/ Аніж він жіночку переконає.*// (с. 179), на нашу думку, можна говорити про використання зменшено-пестливого суфікса *-очк-* у лек-

семі *жіночку* як засобу увиразнення стереотипу «жінка вперта». Словник української мови в 11 томах подає таке значення слова: **жіночка**, и, жін. Зменш.-пестл. до жінка. [10, с. 537]. З таким самим значенням це слово фіксується й у двадцятитомному словнику української мови. Є різні думки щодо вживання лексеми «жіночка»: як із позитивним, лагідним відтінком (до своєї дружини), так і з негативним (залежно від ситуації спілкування із представницями жіночої статі).

Проаналізуємо ще одну групу мовних одиниць, за допомогою яких автор репрезентує гендерні стереотипи. Сюди зараховуємо поєднання синтаксичних особливостей речень і розділових знаків у них відповідно до принципів української пунктуації. І.С. Савченко виокремлює три принципи: структурно-семантичний, семантико-структурний і функціонально-стилістичний. Суть структурно-семантичного принципу полягає в тому, що знаки пунктуації вживають залежно від структури речення чи цілого тексту. Вони є обов'язковими, передбачають конкретні синтаксичні умови та не виражають авторського задуму [7]. Семантико-структурний принцип передбачає постановку розділових знаків залежно «від авторського задуму, членування тексту на частини, від семантико-синтаксичних відношень між ними. Ці принципи спрямовані насамперед на того, хто пише, створює текст, і на того, хто його сприймає» [7, с. 153]. Саме за таким принципом ужито тире в реченнях: *Для жінки **проперчити** іншу жінку – / Як **підзарядка** для душі цілюща; // Всіх під одну **стриже** вона гребінку, / Коханку чоловіка – / все ж **найдужче**. // (с. 176).* Ці речення відображають стереотип «жінка багато говорить і пліткує».

У реченнях *Від чоловічої душа жіноча ширша / завжди для розради розпростерта. // З усіх чеснот жіночих є **найбільша** – ширіше від мужчин **жсаліти жертву** (с. 186).* відображено стереотип «жінка має тонку душевну організацію».

Стереотипи професійної діяльності чоловіків і жінок. Традиційною для жінок вважається діяльність обслуговуюча, виконавча, а для чоловіків характерна діяльність інструментальна, творча, організаторська, керівна. У досліджуваному мовному матеріалі ми не знайшли одиниць, які б ілюстрували цей вид стереотипу.

Стереотипи поєднання сімейних і професійних ролей відповідно до статі. Сутність стереотипів цієї групи відображає уявлення про розподіл ролей згідно зі статтю. Чоловік прагне до побудови кар'єри, професійного успіху, жінка хоче вийти заміж і мати дітей, господарювати. Нерідко ці узагальнення можуть призводити до недооцінки/переоцінки потенціалу чоловіків і жінок у різних сферах життя.

Лексично-семантичний рівень цього стереотипу репрезентують:

– Контекстуальні антоніми:

принц – попелюшка. Жінка прагне кохання, але чоловік у ній бачить лише прислугу, попелюшку, яка має догоджати йому: *У зраді жінка **принца** все шукає, / Мужчина – / **попелюшку**, лиш би іншу. // (с. 176),* тобто маємо стереотип «жінка має виконувати всю домашню роботу»;

приземкуватого – високого: у цьому випадку лексема *приземкуватий* має значення «низький і буденний», лексема *високий* – «небуденний, незвичайний і високий на зріст»: *Незаміжня вся сповнена неспокою, Замало їй чогось **приземкуватого**. / Зазвичай жінка прагне до **високого**, Ба більше – **холостого і багатого**... // (с. 187).*

У таких конструкціях яскраво виражений стереотип «жінка хоче заміж». Цей стереотип, утілений у лінгвістичних висловах, може обмежувати уявлення про жіночу самостійність і незалежність, зводячи жіночу ідентичність до вибору партнера та сімейного життя. Важливо визнати, що індивідуальні прагнення кожної жінки різняться, і намагання розширити уявлення про їхні можливості й амбіції є ключовим етапом у розбитті гендерних стереотипів і створенні рівних умов для розвитку кожної особи у суспільстві.

– Використання розмовної лексеми: *Мужчина першим бути в світі звик, / І жінка цю сприймає поведінку. // Заради жінки здатен чоловік На все! // Якщо любити здатен жінку... // (с. 176).* У цьому реченні маємо стереотип «чоловік – головний, жінка має з цим погодитися».

Цей стереотип відображає соціокультурні уявлення про гендерні ролі, які можуть бути закріплені у традиціях, релігії або інших аспектах культури.

– Використання лексеми, яка містить у собі протилежні значення (контекстуальна енантіосемія): слово *ощасливити* має значення «зробити щасливим», однак у цьому контексті можемо говорити про негативне, на думку чоловіка, значення – «зробити щасливим без згоди»: *У пошуках сімейних втіх Спішать жінки побратись –/ Знайти і ошасливить тих,/ Хто ще не встиг схватись//* (с. 182).

Поєднання синтаксичної структури речень і розділових знаків у них.

– Тире між підметом і присудком: *Жінок появу і подальше існування Відкрили вже нащадки Авраама:/ Жінки – /продукт простого клонування,/ Бо Єву Бог створив з ребра Адама//*, така конструкція виражає стереотип «чоловік – головний», жінка – щось звичайне, що можна створити, не докладаючи зусиль, це підкреслює й семантика іменника *продукт*, що є частиною складеного присудка; *Ціну собі,/ звичайно,/ жінка знає,/ Та часто демпінгує –/ заміж хоче ...//* (с. 179), у цьому прикладі ще раз підкреслюється, що мета жінки – вийти заміж, заради цього вона може й змінити свої вимоги (*демпінгує*). *Серед улюбленців домашніх домінують У нас /жінки, а у жінок –/коти...//* (с. 184), стереотип «жінка для чоловіка», вона порівнюється з домашніми улюбленцями (тваринами). Жіноча ідентичність зводиться до стереотипної ролі дружини та матері, вона не має змоги розвиватися в інших сферах життя, таких як професійна кар'єра, освіта чи громадянська активність. Важливо визнати, що гендерні стереотипи, такі як цей, впливають на усі сфери життя жінок, формуючи умови для їхньої соціальної взаємодії та визначаючи шляхи самореалізації. Переосмислення таких стереотипів і протидія їм є важливим етапом для будівництва рівних, справедливих сімейних стосунків.

– Тире, що логічно виділяє, семантично увиразнює компоненти комунікативної ситуації, відтвореної на письмі, почасти є засобом змістової парцеляції синтаксичних одиниць. Уживається між словами з метою створення емоційної напруги та гостроти висловлювання: *Це спочатку –/ споглядати/ Потім –/ прати-прасувати ...//* (с. 172), що може слугувати засобом вираження внутрішніх почуттів та емоційного стану автора.

– Безсполучникове складне речення, у якому друга частина розкриває зміст першої. Крім структурних особливостей речення, урахуємо семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами: *Одруження впливає так на спокій:/ Від чоловіка переходить він до жінки//* (с. 189). Така конструкція формує стереотип «жінка хоче заміж, і тільки після цього вона здобуває спокій».

– Епітети, виражені прикметником у переносному значенні, містять експресивні конотації, завдяки яким виявляється ставлення автора до предмета, адже епітет завжди суб'єктивний, він є емоційно-оціночним атрибутом: *Холодній жінці,/ як помічено в народі,/ Родинне вогнище підтримувати важче.//* (с. 180). У цьому прикладі можемо говорити про стереотип «жінка, окрім виконання домашніх обов'язків, має бути сексуальною, відповідати уявленням чоловіка про справжню жіночність, привабливість, задовольняти його традиційні очікування».

Стереотипи зовнішності чоловіків і жінок за гендерною ознакою та критеріями привабливості. Саме вони визначають очікувані та соціокультурно узгоджені стандарти, які формують уявлення про ідеальний зовнішній вигляд представників кожної статі. Ці стереотипи можуть включати очікування щодо фізичних параметрів, таких як розмір і форми тіла, довжина волосся, стиль одягу, макіяжу та інших атрибутів зовнішності. Чоловікам часто приписується стандарти мускулярності та силових показників, тоді як для жінок важливими є витонченість, тендітність, урівноваженість форм. Ці узагальнені стереотипи часто визначають стандарти привабливості, а також можуть впливати на самооцінку та соціальне сприйняття особистості.

Першою ознакою, за якою чоловіки характеризують жінку, є колір волосся: *Нам не збагнути ні брюнетку,/ ні блондинку,/ Ми дуже різні,/ як,/ наприклад,/ Захід – Схід.//* (с. 179).

Поєднання синтаксичної структури речень і розділових знаків у них репрезентують речення з порівняльними конструкціями. Порівняння, подібно до інших засобів художнього вираження мовлення, не тільки конкретизує уявлення про предмет, але й відображає емоційне ставлення до нього з боку мовця (у нашому випадку чоловіка). *Косметикою жінка променіє,/ Як сонечко у вранішнім віконці. //Себе розмалювати так уміє,/ Що індіанці заздять у сторонці...//* (с. 177) *У жінки щонайменше два обличчя:/ Одне до макіяжу,/ інше – після//* (с. 184). Стереотип «жінка не може жити без косметики, хоча іноді й зловживає нею» (порівняння з індіанцями).

Висновки. Отже, у поетичних творах Бориса Ревчуна прослідковуються гендерні упередження щодо жіночої статі. Автор використовує патріархальні стереотипи, які «нав'язують» носіям мови певну картину світу. Ці узагальнення не відображають реальної складності людських характерів і взаємин. Такий текст не лише формує уявлення про світ «чоловіків і жінок», впливає на читача, а й відображає уявлення, переконання особистості, котра його написала. Можливо, такі гендерні стереотипи є відображенням авторського світогляду.

Перспективи дослідження вбачаємо у поглибленому аналізі гендерних стереотипів в інших збірках поетичних творів Б. Ревчуна. Важливо з'ясувати, чи є гендерні стереотипи у поезіях, написаних у різні періоди творчості, чи автор свідомо використовує гендерні стереотипи як засіб мовної експресії чи це зумовлено іншими чинниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белова А.Д., Д'яконова І.Л. Гендерні ознаки вербальної поведінки в комунікативній ситуації флірту. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. Київ : ЛОГОС, 2007. С. 38–55.
2. Єрмоленко С. Гендерне питання в мовному та методичному аспектах. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колежіумах*. 2008. Вип. 3. С. 36–43.
3. Мартинюк А.П. Гендер як конструкт дискурсу. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен* : монографія / під заг. ред. Шевченко І.С. Харків : Константа, 2005. С. 295–318.
4. Маслова Ю.П. Мовна репрезентація гендеру. *Наукові записки. Серія Філологічна*. 2009. Вип. 12. С. 224–233.
5. Основи теорії гендеру : навчальний посібник / в ред. В. Агеєва, Л. Кобелянська, М. Скорик. Київ : «К.І.С.», 2004. 536 с.
6. Основи теорії гендеру: юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади : монографія / кол. авт. ; ред. Л.Р. Наливайко, І.О. Грицай. Київ : «Хай-ТекПрес», 2018. 348 с.
7. Савченко І.С. Способи реалізації функціонально-стилістичного принципу української пунктуації. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22127/Savchenko.pdf?sequence=1>.
8. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006.
9. Ставицька Л.О. Мова і стать. *Критика*. 2003. № 6. С. 29–34.
10. Словник української мови : в 11 т. Т. 2, 1971. С. 537.
11. Ткалич М.Г., Зінченко Т.П. Типологія гендерних стереотипів особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 2. С. 47–52.

ДЖЕРЕЛО ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ:

Ревчун Борис. Усякі думки в чотири рядки. Кропивницький : Поліграфсервіс, 2017. 272 с.